

G. J. Hooykaas, F. Santegoets, ed., *De briefwisseling van J. R. Thorbecke, V, 1845-1853* (Den Haag: Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, 1996, 628 blz., ISBN 90 5216 069 4 geb.).

Het vijfde deel van de briefwisseling van Thorbecke is drie jaar na het vorige uitgebracht, terwijl tussen het derde en het vierde deel nog vijfjaar lagen. Ofschoon deze acceleratie waarschijnlijk mede het gevolg is van het enigszins betreurenswaardige besluit om met ingang van deel IV alleen brieven van Thorbecke op te nemen, doet de versnelling de hoop op een spoedige afsluiting van de reeks toenemen. Dat is ook wat waard.

Het vijfde deel beslaat de bekendste en meest cruciale jaren in de loopbaan van onze erflater. We hoopten daarom misschien op sensationele nieuwe feiten maar werkelijke *scoops* heeft het geduldige speurwerk van de bezorgers niet opgeleverd. Belangrijke stukken, zoals veel brieven aan zijn vrouw, het bekende 'Dagverhaal aan Adelheid' uit 1848 en de correspondentie rond het ontslag van enkele commissarissen des konings, zijn al eerder gepubliceerd maar mochten in deze definitieve uitgave natuurlijk niet ontbreken. Het is buitengewoon prettig al Thorbeckes egodocumenten uit de jaren rond de grondwetsherziening bijeen te hebben. We zouden Hooykaas en Santegoets echter ernstig tekort doen, indien we de publicatie zouden zien als een werk dat slechts de puntjes op de i zet. Bij het doorbladeren van het boek valt al snel de wisselende corpgrootte op. Die afwisseling is het gevolg van de interessante keuze om niet alleen Thorbeckes particuliere brieven op te nemen maar ook de ambtelijke missiven die onder zijn verantwoordelijkheid uitgingen van het ministerie van binnenlandse zaken en de raad van ministers. Terecht hebben de bewerkers zich daarbij beperkt tot die brieven, die duidelijk de hand van Thorbecke laten zien. Voor de lezers is die hand aanschouwelijk gemaakt door de ambtelijke minuuttekst in een kleiner corps dan Thorbeckes aanvullingen en verbeteringen te laten zetten. Degenen die de complete ambtelijke versies zouden willen raadplegen (dus exclusief de toevoegingen van de minister) en toegang hebben tot internet, kunnen via de *homepage* van het Instituut voor Nederlandse geschiedenis (<http://www.konbib.nl/ing>) de database met de ontwerpen bereiken en eventueel downloaden. Dat is niet louter tijd verdrijf voor internetverslaafden of editiespecialisten. Ten eerste blijkt bij vergelijking van de ambtelijke minuut en de ministeriële missive de niet geringe inbreng van Thorbecke zelf. Ten tweede krijgen we op deze manier inzicht in de ambtelijke routine op een ministerie in het midden van de vorige eeuw. Dat is een belangwekkend onderdeel van de bestuursgeschiedenis, dat ontbreekt in de geschiedenissen van departementen die tot op heden verschenen zijn. In de voetnoten van de reguliere briefwisseling wordt bovendien vaak kort ingegaan op de andere stukken (particuliere brieven, missiven van commissarissen des konings en andere ambtenaren in den lande) die in het dossier in kwestie berusten, zodat het onderwerp van een brief en de besluitvorming goed uit de verf komen. Een snelle telling leert ons dat er 217 missiven opgenomen zijn, die uit de archieven van binnenlandse zaken stammen. De ambtelijke herkomst van de correspondentie geeft een beeld van Thorbeckes bemoeienis met de afdelingen van het ministerie (ook al moet natuurlijk niet over het hoofd gezien worden dat materiaal verloren is gegaan en dat sommige afdelingen meer stukken produceerden dan andere). Het is niet verwonderlijk dat het merendeel (120) afkomstig is uit het kabinet van de minister. Met zijn kabinet onderhield Thorbecke ongetwijfeld nauw contact om de meest vertrouwelijke zaken te regelen. Opvallend is wel dat van de overige brieven verreweg de meeste (69) ten burele van de afdeling binnenlands bestuur zijn opgesteld. 21 komen van de afdeling onderwijs, kunsten en wetenschappen, terwijl de afdelingen armwezen, medische politie, statistiek en waterstaat slechts met een enkel stuk vertegenwoordigd zijn. Kunnen we uit deze cijfers de conclusie trekken dat Thorbecke meer aandacht had voor de uitvoering van de kieswet, de provinciale wet en de gemeentewet dan voor de voorbereiding van wetten op het onderwijs en het armbestuur?

De inbreng van Thorbecke in de ambtelijke ontwerpen is kenmerkend voor zijn besluitvaardigheid en rigueur als minister van binnenlandse zaken, vooral waar het de uitvoering van de grondwet en de door hem gerealiseerde organieke wetten betreft. Niet zelden werd een commissaris des konings streng toegesproken, als hij al niet ontslagen werd. Thorbeckes harde personeelsbeleid komt duidelijk naar voren. Niet alleen vier commissarissen moesten het ontgelden, maar ook enkele oudgediende ambtenaren op het departement. Bovendien intervenueerde hij veelvuldig in de benoeming van burgemeesters. Of dit beleid te vergelijken valt met het Amerikaanse *spoils system*, zoals de bewerkers in hun inleiding opmerken, is de vraag. Het ging Thorbecke er niet zo zeer om partijgenoten te bevorderen (van een liberale *partij* was ook nog nauwelijks sprake). Eerder wilde hij in een zo kort mogelijke tijd het binnenlandse bestuur hervormen en het ambtenarenapparaat een nieuw elan geven.

De bezorging is, zoals in het verleden, voorbeeldig. Met name de index van genoemde personen, voorzien van biografische aantekeningen, is een rijke bron, ook buiten de context van dit werk. Zoals in de eerdere banden zijn in de bijlagen losse aantekeningen, moeilijk traceerbare artikelen en andere documenten die informatie over Thorbecke geven, opgenomen. We wachten ongeduldig op de resterende delen van de briefwisseling. Waarschijnlijk pas na voltooiing van de serie zal iemand het aandurven te beginnen aan de langverwachte hedendaagse biografie van Thorbecke. Dan zal ook moeten blijken of— om het in Thorbeckiaanse termen te zeggen — het geheel meer is dan de som der delen.

Nico Randraad

A. van den Berg, *Trade union growth and decline in the Netherlands* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1995, Tinbergen Institute research series CI; Amsterdam: Thesis, 1995, 210 biz., ISBN 90 5170 345 7).

Wie behoefte heeft aan een beknopte, op de belangrijkste overzichtswerken gebaseerde, Engelstalige geschiedenis van de Nederlandse vakbeweging tussen 1860 en 1990, kan goed terecht bij hoofdstuk 3 van deze dissertatie (29-83). De auteur, die economische geschiedenis studeerde en als econoom verbonden was aan de universiteiten van Amsterdam en Leiden (nu Utrecht), is geïnteresseerd in verklaringen van de fluctuaties in het lidmaatschap van de vakbeweging. Uitgangspunt van haar uiteenzetting is het theoretisch model van de economen Hirsch en Addison, die in 1986 *The economie analysis of unions* uitbrachten. Zij veronderstellen een kosten-batenafweging bij potentiële leden bij een aanbod van en vraag naar vakbondsdiensverlening. Er blijkt geen omvattende theorie te zijn die echt kan verklaren waarom mensen in de loop van de tijd lid van een vakorganisatie worden of hun lidmaatschap opzeggen. Wel zijn er modellen op basis van tijdreeks- en cross-sectieranalyses. Deze behoeven volgens de auteur echter aanvulling vanuit een historische analyse teneinde typische kenmerken en niet-kwantificeerbare ontwikkelingen en gebeurtenissen op het spoor te komen die een belangrijke uitwerking op het nationale vakbondswezen hebben gehad. Sociaal-wetenschappelijke analyses kunnen eveneens voor aanvullingen zorgen.

Wat leveren de door een economische bril bekeken historische naspeuringen op? Volgens Van den Berg leert een historische analyse van de vooroorlogse periode dat 'het aanbod van de vakbondsdiensverlening op de vraag aansloot', zonder evenwel tot een hoge organisatiegraad te leiden als gevolg van verdeeldheid door verzuiling, kwetsbaarheid van werknemers door recessies en een gebrek aan erkenning door werkgevers, kerken en overheid. Vanaf 1945 kon de organisatiegraad toenemen (tot $\pm 40\%$) dankzij erkenning door de nationale overheid en centrale (zij het nog steeds verzuilde) inspanningen van de vakorganisaties ten gunste van